

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ: РЕГУЛЯТИВНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ

Політична система подається в нерозривній єдності зі сферою політичного життя як її архітектоніка, що має обов'язкові три складники. Обґрунтовано тезу про множинність і багатоваріантність підходів до виокремлення та визначення функцій політичної системи, що дозволяє аналізувати й інтерпретувати їх з різних позицій і підходів.

Ключові слова: політична сфера, політична система, відносини, інститути, ідеологія, органи влади, цінності, функції.

Тимашова В.М. Структура и функции политической сферы: регулятивные и управленческие аспекты

Политическая система представляется в неразрывном единстве со сферой политической жизни как ее архитектурника, имеющая три обязательные составляющие. Обоснован тезис о множественности и многовариантности подходов к выделению и определению функций политической системы, что позволяет анализировать и интерпретировать их с разных позиций и подходов.

Ключевые слова: политическая сфера, политическая система, отношения, институты, идеология, органы власти, ценности, функции.

Timashova Viktoriya. Structure and function of the political sphere: regulative and administrative aspects

The political system is an indissoluble unity in political life as the first of its ordinance, which has required three components. The thesis of the plurality and Multivariate approaches to the isolation and identification of the functions of the political system to analyze and interpret them from different perspectives and approaches.

Key words: political sphere, the political system, relationships, institutions, ideology, governments, values, functions.

Поняття політичної системи є одним з основних у політології. Його використання дозволяє виокремити політичне життя з іншої частини життя суспільства, яку можна вважати «оточенням» або «навколишнім середовищем», й одночасно встановити наявність певних зв'язків між ними.

Поняття «політична система» отримало глибоке обґрунтування і поширення лише в середині ХХ ст. завдяки розвитку політичної науки, що призвело до необхідності описання політичного життя із системних позицій. Розкриття сенсозмісту поняття «політична система» дає змогу розглянути інші вузлові питання, зокрема, структурні елементи цієї системи, її функції і закономірності розвитку.

Термін «політична система» зустрічається ще в працях Аристотеля. В його «Політиці» читаємо, що «форма державного устрою те ж саме, що й політична система, остання ж уособлюється верховною владою в державі»¹.

© ТИМАСОВА Вікторія Михайлівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Національної академії внутрішніх справ

У сучасній політичній науці поняття політичної системи охоплює головні складники й елементи політичних відносин і політичної діяльності в життєвому просторі даного суспільства. Тобто, політична система існує в реальній країні або групі країн у певному співтоваристві людей (національному чи багатонаціональному).

За І. М. Варзаром, поняття політичної системи перебуває в нерозривній єдності з поняттям політичної сфери, оскільки політична система – це архітектоніка останньої. Сфера є соціологічною цариною життя, в якій люди вирішують свої поточні й перспективні потреби й інтереси. І. М. Варзар, відштовхуючись від наявності як мінімум п'яти необхідних людині речей, без яких її існування є неможливим, а саме їжа, одяг, житло, розмноження, спілкування, дійшов висновку про існування п'яти сфер, в яких і відбувається людське життя, а саме економічної, духовної, політичної, культурної, етнічної сфер. Усі ці сфери не відокремлені, а тісно взаємодіють між собою, в результаті чого утворюються численні міжсферні та внутрішньосферні площини взаємного перекриття, які ми називаємо галузями суспільного життя².

Ці динамічно утворювані галузі мають однакову будову (архітектоніку), оскільки складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на ці інститути та свої проблеми й інтереси, іншими словами, – ідеологію³.

Французький політолог П. Шаран, аналізуючи сучасні вчення про політичні системи, відзначає, що поняття «політична система» охоплює політичну діяльність «усіх осіб і всіх інститутів, які беруть участь у політичному процесі»⁴.

Поняття політичної системи має багатоаспектний характер, що пояснює наявність різних підходів при його аналізі. Якщо розглядати систему в інституційному плані, то її можна звести до сукупності державних і недержавних інститутів і норм, у рамках яких відбувається політичне життя даного суспільства. Якщо керуватися владним аспектом політичної системи, то її визначення базується головним чином на узаконенні державного примусу як засобу регулювання взаємовідносин між людьми. Якщо в основі визначення політичної системи лежить розподіл цінностей у суспільстві, її розглядають як авторитарну систему.

Поняття системи істотно відрізняється від будь-якої сукупності різноманітних політичних суб'єктів і відносин, що заповнюють політичний простір цієї країни. Будь-який вид соціальної системи передбачає такий взаємозв'язок її елементів, що утворює певну цілісність, єдність. А це означає об'єднаність суб'єктів, які входять до системи (суспільних груп, організацій, індивідів) за специфічними ознаками, які характеризують систему, а не за певними елементами. Причому ці ознаки не зводяться до суми властивостей складових елементів системи. У свою чергу, властивості елементів не виведені з ознак цілого. Соціальна система є надзвичайно складним і багаторівневим організмом, поведінка якого підпорядкована досягненню цілей різних рівнів, часто неузгоджених між собою. Це відбувається через те, що «кожний народ-етнос об'єктивно схильний створити лише йому притаманний соціум»⁵. А тому не може бути однакових, створених за єдиною моделлю відносин, інститутів та ідеологій, тобто ми «приречені» жити за умов найрізноманітнішого плюралізму. Політична система певною мірою детермінує діяльність вхідних до неї суб'єктів і разом з тим сама здатна змінюватися в процесі свого функціонування та розвитку під впливом навколишнього середовища.

Політичній системі, яка функціонує в соціальному просторі, притаманні риси, які є спільними з рисами інших соціальних систем. Крім того, вона має і власні специфічні ознаки, що випливають із природи політики і влади. Ця система, на відміну від економічної, формується в основному цілеспрямовано. В її фундаменті укладена сукупність відповідних ідей, цінностей, тобто ідеологія, яка відображає соціальні інтереси великих соціальних груп і визначає вигляд системи. Інститути, які утворюють політичну систему, є опредмечені політичні ідеї та проекти. Звідси впливає особлива роль духовного фактора при відпрацюванні механізмів функціонування та модернізації системи.

Як одна з форм соціального руху матерії політична система тісно пов'язана з особливою формою діяльності людей – політикою. На думку М. Вебера, коли йдеться про політику, це поняття слід пов'язувати передовсім із владою і державою. Він підкреслював, що політика означає прагнення до участі в розподілі влади або впливу на розподіл влади між державами чи всередині держави між групами людей, наділених владою. Також суттєве місце посідає проблема взаємовідношення політики та економіки⁶.

Зважаючи на останнє, уявімо соціум у вигляді конусу. При цьому його нижню частину становить економічний базис країни, тобто сукупність інститутів, які діють не у вакуумі, а на «грунті, ретельно переораному трьома великими реформаторами-цивілізаторами людства – релігією, освітою, наукою»⁷. Якщо завдяки цьому відбувається плідна взаємодія економічних інститутів з інститутами духовної та культурної сфер, то маємо зрілу соціальну систему суспільства, осердям якої є місцеве самоврядування. Верхній конус становить політична надбудова на чолі з державою, яка є надзвичайно важливим інструментом, який повинен працювати не для чиновників, а насамперед для людей. Саме держава є основною ланкою управління в політиці: вона виступає головним інструментарієм реалізації найважливіших завдань політичної системи і забезпечує єдність її різноманітних компонентів. Держава виконує таку політичну функцію, як авторитарний розподіл цінностей, в якості яких можуть виступати матеріальні блага, соціальні переваги, культурні досягнення і т. д.

Акцент на розподільчу, а не продуктивну або власницьку функції політичної системи красномовно свідчить про межі і зміст політичного втручання в суспільне життя: воно починається із впливу на сферу розподілу, а не виробництва. Саме в цій сфері сходяться, стикаються інтереси соціальних груп. Втрата контролю над цим нервовим вузлом, що визначає життєздатність соціальної системи, загрожує її кризою. Політична ж регламентація всіх економічних відносин (особливо так зване «ручне управління») тягне за собою обмеження виробничої ініціативи, сковує підприємницьку активність, що обертається стагнацією і крахом соціальної системи, яка встановлює жорстку ступінь залежності економіки від політики.

Контроль за сферою розподілу цінностей – передумова реалізації такої функції політичної системи, як інтеграція суспільства, забезпечення взаємозв'язку і єдності дій різних елементів його структури. Інтеграція передбачає наявність розвиненої здатності політичної системи різними шляхами знімати, згладжувати протиріччя, які неминуче виникають у суспільстві, розв'язувати конфлікти, локалізувати і гасити вогнища соціальної напруженості.

Зазначимо, що політична система не тільки формується, а й діє головним чином на раціональній основі (основі знання). За Т. Парсонсом, раціональність

політики втілюється в таких її інститутах, як лідерство, органи влади і регламентація⁸. Визнання інституту лідерства досить точно характеризує специфіку політичної системи, яка формується і діє цілеспрямовано. У даному контексті поняття «лідерство» означає певну нормативну модель поведінки індивіда або групи (еліти, партії), що включає, виходячи із займаного ними в цьому суспільстві положення, право і обов'язок здійснювати ініціативу в ім'я досягнення загальної мети і залучати до її реалізації все співтовариство.

Органи влади – органічна частина політичних інститутів, в яких акумулюється влада і які слугують знаряддям цілеспрямованої дії політичних суб'єктів. Нарешті, інститут регламентації – це сукупність розроблених норм і правил (правових, політичних, професійних), що складають основу регулювання і контролю в просторі політичної діяльності й породжуваних нею відносин.

Отже, політична система, оскільки вона є знаряддям здійснення влади, а також висловлювання, захисту та реалізації спільних, обов'язкових для більшості громадян, інтересів, виступає відносно інших систем суспільства домінуючим фактором. Економічна сфера, соціальні структури, культурологічні фактори і т. п. – всі вони спираються на політичну систему, яка забезпечує їх організованість, легітимність, закріплює саме ці структури в якості ведучих, що панують у суспільстві. У цьому сенсі можна говорити про першість політичної системи відносно інших систем суспільного організму.

Політична система, яка домінує через знаряддя влади, тим не менше залежить від суспільного середовища, визначається соціально-економічною структурою суспільства, залишаючись надбудовою відносно цієї базисної структури. Обумовленість політичної системи соціальним середовищем виражається в тому, що її носіями виступають певні великі соціальні групи, класи, верстви населення. Іншими словами, політична система – це організація великих соціальних груп у сфері влади і управління.

На підтвердження цієї думки, зазначимо, що матеріалістична концепція обумовленості політичної системи способом виробництва, соціально-економічними відносинами нині піддається критиці. Так, французький політолог Клод Лефор у статті «Демократія» стверджує: «Вважати, що суспільна система розкривається в інфраструктурі, що складається із способу виробництва, а також, що політична організація – це лише елемент надбудови, створеної для підтвердження могутності володарів засобів виробництва, – значить забувати про те, що поведінка класів, груп, індивідуумів залежить від їх приналежності до всього комплексу, керованого політичними принципами, забувати про те, що тут у них існують умови для вільного вираження інтересів і думок, вільного об'єднання, інформації, формування нових прав...»⁹. Отже, будь-яка політична система формується під впливом не одного лише економічного базису, а комплексу умов і факторів.

Польський політолог-матеріаліст А. Боднер показав історичну обумовленість політичних систем, назвавши п'ять факторів, що впливають на їх формування, а саме:

- 1) безперервність природного середовища, в якій живе дана нація або її окрема група;
- 2) матеріальні продукти її діяльності;
- 3) сукупність цінностей і зразків поведінки, знання та уявлення про світ, що передаються з покоління в покоління;
- 4) громадські інститути, які кожне наступне покоління застосовує як даність;

5) зовнішнє середовище нації, спільне з нею певне коло цивілізації і культури, а також політичні умови¹⁰.

При цьому єдність, інтеграція у сфері політики можливі лише за наявності духовного зв'язку, завдяки якому люди (особливо в багатонаціональному середовищі) можуть хоча б просто зрозуміти один одного.

Історія доводить, що політичні системи, здатні до тривалого і стабільного існування, обов'язково володіють певними цінностями. Таких цінностей може бути небагато, але вони неодмінно присутні і поділяються більшістю членів суспільства, закладаються в системи виховання і соціалізації. Цінності – це вираження значущості об'єктів навколишнього світу для людини, її суб'єктивного ставлення до них. Відомий американський політолог Г. Лассвел визначав їх як «бажані події» або «події-бажання». Оскільки у сфері політичних відносин люди постійно мають справу з вибором порядку власних дій, цінності відіграють величезну роль у становленні характеру спрямованості політичних дій і процесів. Вони значною мірою визначають тип політичних систем, пріоритети державних механізмів, а відображенням їх еволюції слугує зміна пануючих у політичній системі цінностей¹¹.

Серед ціннісних доміант, що створювали історичний вигляд європейських політичних систем, відомий американський політолог К. Дейч виокремлює такі: до XV ст. – справедливість, чесність; у XV ст. – влада, вигода; у XIX ст. – стабільність; у XIX–XX ст. – розвиток.

Автор говорить про неможливість визначення сучасної політики в рамках єдиної цінності. Наприклад, така функція політичної системи, як впорядкування політичних процесів, визначається самою природою політики, спрямованої як вид діяльності на реалізацію суперечливих, але взаємо-пов'язаних цілей, а саме оновлення, необхідного з точки зору обліку та пристосування до мінливих умов життя, і стабілізації – фактора збереження соціальної цілісності. Тому природною є присутність у політичних процесах двох протилежних станів: порядку і безладу. Ефективна політична влада повинна забезпечити і розвиток, і стабільність політичної системи. Відсутність цього поєднання спричиняє численні деструкції.

У літературі виділяють й інші функції політичної системи: екстракційну, пов'язану зі здобуванням із громадянського суспільства його ресурсів; політичне рекрутування і символізація, що виражається у формуванні гасел, правил, символів, що спрямовують поведінку людей в політиці¹². Наприклад, американські політологи Д. Істон, Г. Алмонд називають чотири головні функції:

1) регулююча, що стосується управління поведінкою груп та індивідів (введення норм, діяльність адміністрацій і т. п.);

2) екстракційна, пов'язана з добуванням необхідних для функціонування економічних та інших ресурсів;

3) дистрибутивна – здатність розподіляти і перерозподіляти ресурси, блага, послуги, відзнаки та ін.;

4) реагуюча, що пов'язана з необхідністю постійно відповідати на вимоги соціального середовища, адаптуватися до її змін¹³.

Уже згадуваний П. Шаран цілком обґрунтовано додає ще п'яту, не менш істотну, а може й найважливішу функцію політичної системи, – функцію саморегуляції, яка характеризує внутрішню, звернену на себе керованість, що дозволяє забезпечувати існування даного суспільства як єдиного самокерованого соціального організму¹⁴.

Нездатність політичної системи до реалізації своїх найважливіших функцій викликає її кризу, коли встановлені в суспільстві норми регуляції політичних відносин не сприймаються його членами як авторитетні, діяльність державного апарату, обмежена рамками його специфічного інтересу, не сприяє поліпшенню стану соціального організму, а структура державних інститутів створюється всупереч традиціям та історичному народному досвіду.

Отже, розглянувши політичну систему через призму її регулятивних та управлінських аспектів, можна дійти таких висновків:

По-перше, всі всеміслимі сфери і галузі суспільного життя людей – це є соціальний простір будь-якої країни або її соціум. Оскільки переважна більшість країн є багатонародною, а кожен народ-етнос утворює свій унікальний, тільки йому притаманний мікросоціум зі своїми відносинами, інституціями та ідеологією, можна говорити про те, що кожна країна є складною синергетичною сумою усіх соціумів представлених в ній народів-етносів, а отже «приречена» на життя за умов найрізноманітнішого плюралізму.

По-друге, якщо уявити соціум у вигляді конусу, його нижня (найширша) частина становить економічний базис країни. За умови, що економічні інститути, сформовані цим економічним підґрунтям, плідно взаємодіють з різноманітними боковими галузями (особливо культурними і духовними), можемо говорити про зрілу (демократичну) соціальну систему суспільства.

По-третє, держава зі своїми владними повноваженнями логічно перебуває на вершині уявного конусу і являє собою і центральний політичний інститут, і сукупність низки галузевих інститутів різного призначення, які у своїй різноманітній взаємодії і являють собою політичну систему, яка повинна на умовах партнерства взаємодіяти із соціумом, а не керувати, а тим більше владно розпоряджатися ним.

По-четверте, партнерська взаємодія із суспільством забезпечується завдяки такій функції політичної системи, як інтеграція, яка передбачає наявність розвинутої здатності політичної системи різними шляхами знімати, згладжувати протиріччя, які неминуче виникають у суспільстві, розв'язувати конфлікти, локалізувати і гасити вогнища соціальної напруженості. При цьому єдність, інтеграція у сфері політики можливі лише за наявності духовних цінностей в суспільстві.

По-п'яте, політичні системи, здатні до тривалого і стабільного існування, обов'язково володіють певними цінностями, які виражають значущість об'єктів навколишнього світу для людини і закладаються в системи виховання і політичної соціалізації. Вони значною мірою визначають тип політичних систем, пріоритети державних механізмів, а відображенням їх еволюції слугує зміна пануючих у політичній системі цінностей.

1. *Антология* мировой философии: в 4-х т. – Т. 1. – М., 1969. – С. 472. 2. *Варзар І.М.* Розмислові тези про колишні свої намагання посилено вирішувати деякі засадничі проблеми політичних наук / І. М. Варзар // Вісн. Львів. ун-ту. – 2011. – Вип. 1 (Серія «Філософсько-політологічні студії»). – С. 100. 3. Там само. – С. 101. 4. *Сравнительная политология* : В 2-х т. – Т. 1 / Шаран П.; пер. с англ. – М., 1992. – С. 49. 5. *Варзарь И.* Народ и нация в политике. Политолого-этнологические размышления над запутанной политико-практической проблемой современности / И. Варзарь // Политология : курс лекций / под ред. И. С. Дзюбка. – К., 1992. – 198 с. 6. *Вебер М.* Политика как призвание и профессия. Избранные произведения / Вебер М. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644-707. 7. *Варзар І.* Проблема політичної нації в класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних

акцентуаціях / І. Варзар // Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – К.: ФАДА, ЛТД, 2003. – С. 114-131. **8.** *Политология: курс лекцій* / отв. ред. Радугин А. А. – М.: Центр, 2003. – С. 80. **9.** *Лефор К.* Демократія. 50/50: Досвід словника нового мислення / Лефор К. – М., 1989. – 312 с. **10.** *Каменская Г. В.* Политические системы современности : пособие / Каменская Г. В., Родионов А. Н. – М. : Онега, 1994. – 222 с. **11.** *Михельс Р.* Необхідність організації / Р. Міхельс // Діалог. – 1990. – № 3. – С. 58-59. **12.** *Шабров О. В.* Політична система: демократія і управління суспільством / О. В. Шабров // Держава і право. – 1995. – № 5. – С. 123-124. **13.** *Шварценберг Р.-Ж.* Политическая социология : В 3-х ч. – Ч.1 / Р.-Ж. Шварценберг; пер. с фр. – М. : Просвещение, 1992. – С. 149-150. **14.** *Шаран П.* Цит. праця. – С. 49–50.

УДК 321.01

О. М. ЧИЖОВА

ЄДНІСТЬ РАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІРРАЦІОНАЛЬНОГО В ПРАГМАТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

Показано, що в умовах політичної трансформації в Україні відбувається становлення демократії та громадянського суспільства. Успіху в політичній діяльності досягають завдяки застосуванню політичних технологій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату, що посилює політичний прагматизм.

Ключові слова: раціональність, ірраціональність, прагматизм, політика.

Чижова О.М. Единство рационального та иррационального в прагматической политике

Показано, что в условиях политической трансформации в Украине происходит становление демократии и гражданского общества. Успех в политической деятельности достигается благодаря применению политических технологий, направленных на достижение необходимого политического результата, который усиливает политический прагматизм.

Ключевые слова: рациональность, иррациональность, прагматизм, политика.

Chyzova Olena. The unity of rational and irrational in pragmatic politics

The article shows that in the process of political transformation in Ukraine a young independent state is on the path of democracy and civil society. Success in politics is achieved through the use of political technologies directed at achievement of the necessary political result that increases political pragmatism.

Key words: Rationality, irrationality, pragmatism, politics.

Історичний масштаб критерія раціоналістичності політики та прагматизму передбачає також відтворення й розвиток як усього людства, так і окремих його частин – народів, етносів, держав тощо, а ірраціоналістичним у цьому плані може вважатися все те, що веде до стагнації, застою й руйнації суспільства разом з існуючими в ньому політичними інститутами і процесами.

Важливим питанням дослідження прагматичної політики є орієнтація на принцип єдності раціонального та ірраціонального. При цьому треба враховувати